

גליון
 חורף-אביב
 תשכ"ז
 *
 גליון לא

מן התוכן:

דברים לזכרו של הרב ד"ר יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל
 הרב משה שטרן גבריאל חיים כהן

אברהם אבא ווינגורט

*

לשאלת ההפרדה בין היסטוריה כללית לתולדות ישראל

ד"ר אוריאל טל

*

יהדות, ישראל והתפוצות

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org

יוסף שלמון

ע"י חיים תשס"ט

*

הערות ל"תורה מן השמים באספקלריה של הדורות"

ד"ר יעקב לוינגר

זכר צדיק לברכה

גבריאל חיים כהן

דברים לזכרו של הרה"ג ד"ר יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל*

(נפטר לבית עולמו אור לר' שבט תשכ"ו)

קרוב לעשרים שנה ישב הרב יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל במונטרי אשר בשווייץ. שבור מתלאות מלחמת העולם השנייה הגיע לשם. אך כאותו נר דועך — הגדל פתאום עוד הפעם לאור מלא ומאיר את כל סביבתו כבתחילה, כך האיר נר ישראל זה בשנים אלו עוד הפעם לפי אופקיו הרחבים כבימיו הראשונים — האיר וחימם את סביבתו.

בשנים אלה זכיתי להכיר את מורי ורבי זצ"ל ולשהות לעתים קרובות במחיצתו. שמשו כבר עברה את רוב יומה, אך דוקא קרניה שיצאו בשקיעתה חמים ונעימים היו במיוחד. בתקופה זו הרהר הגר"י זצ"ל בארועי חייו ומי שנמצא לידו בשנים אלו יכול היה לשמוע הדי קורותיו.

חיים סוערים עברו על הגר"י זצ"ל עד שהגיע לשעת בין הערביים זו, בה זורחות קרני השמש בשקט לקראת סיום היום.

מן העיירה שטכנובצה אשר במזרח בה נולד דרך הישיבות מיר וסלובודקה בליטא הגיע לרבנות בפילוושקי. משם פנה לעולם המערב. אחרי למוד באוניברסיטה בגיסן הגיע לברלין, שם לימד תלמוד ופוסקים בביהמ"ד לרבנים ע"ש הילדסהיימר ונתמנה לאחר מספר שנים לראש הסמינר.

באמצע ימי השלווה והפאר בברלין — ששמשה אז מטרופולין של יהדות מערב אירופה — הושלך לעולם האימים של השואה שם עברו עליו יסורים קשים.

לאחר המלחמה הגיע למונטרי — שבור ורצון. "בשבילי היה העולם חושך. עולמי אני חרב וצללי חורבנו רחפו תמיד לנגד עיני" ¹.

מאז נשאר במקום השקט ההוא רחוק מן המרכזים היהודיים. הגר"י זצ"ל, "העילוי מטשכנובצה", הרב דפלוושקי, רקטור הסמינר לרבנים בברלין ובימי המלחמה נשיא אגודת רבני וורשה — לא רצה עוד בתוארים רשמיים. אך בזכות אישיותו המיוחדת נהפך חדרו הקטן מרכז יהודי אליו נהרו רבנים ואנשי מדע, סופרים ומחנכים, אישי צבור וסתם יהודים — זקנים וצעירים — בכל ימות השנה.

* אין אני ראוי להספיד גדול בתורה כמורי ורבי. משום כך לא הרביתי לכתוב דברים משלי וגם לא הסתמכתי בדברי על שיטתו הלימודית של המנוח על השיחות שבעל פה שהיו לי עם מו"ר, שמא לא הבנתי אותו כראוי. אלא נסיתי להעלות את דמותו מתוך דברים שאמר בעצמו בכתביו.

1 "יד שאול", תל אביב, תשי"ג, עמ' יג.

מי שישב בשנים אלו מול הגר"י זצ"ל שמע עוד פעם הדי הימים הגדולים של יהדות המזרח ויהדות המערב – שני העולמות בהם חי הגר"י זצ"ל, שני העולמות בהם היה לדמות מרכזית ויוצרת עד לאחר פטירתו.

שני העולמות גם יחד העשירו את דמותו של הגר"י זצ"ל והפרו את מחשבתו ופעלו. ואם אהב בנפשו את עולם המזרח, הרי העריך בשכלו את עולם המערב. כך העריך, למשל, מאד את שיטות החנוך הנהוגות בין החרדים במערב אירופה:

...וגדולי אשכנז היו בקיאים ומומחים בחכמת החינוך ולכן הצליחו במעשיהם להקים דורות שלמים של בעלי יר"ש והשכלה חילונית כאחד, מה שלא עלה בידי גאוני גדולי ליטא ופולין, לפי שלא ידעו לכוון את החינוך עפ"י תנאי הזמן".²

ואעפ"כ יעץ לתלמיד מובהק לנסוע למזרח אירופה ולגדוליה, ומרגש שהגר"י זצ"ל היה קשור לעולם נעוריו בקשרי אהבה פנימית:

„רצוני להביאך אל המעין ממנו שתיתי אני לאחר ששבעת מתרבות אירופה די והותר, עליך לשוב למעין הקדוש והטהור של הישיבות, שם תגיע לשערי בינה ודעת יתירה בתורתנו הקדושה“.³

המצאותו של הגר"י זצ"ל בשני העולמות, של המזרח ושל המערב, היתה לו למקור כח בכל חייו והיא גם נתנה את אותותיה ביצירתו. הדוגמוניות שלטה בכל מעשיו.

בראש ובראשונה בלטה הדו־צדדיות של הגר"י זצ"ל בלמוד ההלכה באהבו לרדת לעומק דברי התלמוד לאור דברי הראשונים והאחרונים – ובעסקו עם כך גם במחקר המדעי הדן בעריכת המשנה והתלמוד.

חלק ניכר מזמנו הקדיש לברור סוגיות התלמוד. בהרצאת הסוגיא התלמודית בחר בדרך מיוחדת, בה דחה את דרך הפלפול. בדבריו היה

„פולמוס נגד אותם התירוצים והישובים שעם כל עושר המחשבה שבהם אינם מניחים את דעתו של מבקש אמת לאמתו, וקריאת תגר נגד פרשנות מרושלת, שחידושה ופירושה אינם“ הולמים את לשונה של הסוגיה“.⁴

לעומת זאת דרש הגר"י זצ"ל מעצמו תמיד כהירות עיונית ודייקנות לשונית – וכך הגיע הוך מאמץ איתן לפשוטה של הסוגיא.

„ואמנם אין לך דבר יותר קשה מלעמוד על פשוטה של סוגיא. הפשט הפשוט

הוא דבר המופלא ומכוסה ביותר“.⁵

הגר"י זצ"ל ניגש לדיון בסוגיא באופן עצמאי. לעתים קרובות מאד הסביר את הענין מצד חדש לגמרי. הארות כאלו של הגר"י זצ"ל מפוזרות למאות בספריו ועוד יותר מהן ידועות לתלמידיו, כך זכו, למשל, מושגי יסוד כגון קו"ח וגזירה שוה בדברי הגר"י להגדרה

2 „שרידי אש“ ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' יד.

3 „יד שאל“, עמ' ז.

4 „מחקרים בתלמוד“, ברלין תרצ"ז, עמ' 111. והשווה לזה גם דבריו ב„שרידי אש“ ב עמ' שפ"א.

5 „מחקרים בתלמוד“ עמ' 111.

חדשה⁶ אך גם סוגיאות שלמות נראו לפי פרושו באור אחר לגמרי ודבריו הסירו קשיים רבים⁷. את חדושו הוא הציע בסגנון בהיר ובניסוח מדויק. שעה שפירש סוגיא בתלמוד הרשה לעצמו לחלוק גם על גדולים שקדמו לו וללכת בדרך מקורית משלו.

„...כן היא דרכה של תורה, לפלפל ולחדש גם נגד גדולי האחרונים ורק בנוגע להלכה למעשה אסור לנו להעלים עין מדברי הגאונים ז"ל, שדעתם רחבה מדעתנו והננו כולנו כקליפת השום נגדם, אבל בנוגע לסברא ולהסברת המושגים יש לנו רשות לחדש ולאמר דברים שלא עמדו עליהם...”⁸

אך הגר"י זצ"ל לא רק הפליא את תלמידיו בגישתו המקורית לענינים בודדים בתלמוד. הוא גם הצליח — ובכך היה כוחו הגדול — לתאר נושאים שלמים בתאור מקיף אחד, בו גלל את העקרונות של הנושא הנידון. תוך הרצאתו הראה עד כמה שראיתו של הכלל מסבירה פרטים רבים, שכעומדים בפני עצמם עוררו קשיים רבים⁹.

אכן ברוב עיוניו בסוגיא התלמודית הלך בדרכי רבותיו, גדולי ליטא, אלא שחדש גם חדושים רבים משלו, חדושים שהיו מבוססים על בקיאות עצומה ועל ראייה חריפה. בבירור הסוגיא נסה הגר"י זצ"ל לעמוד לא רק על תכנה ולשונה אלא לעתים גם על התהוותה. הגר"י זצ"ל בקש לעמוד על יסוד הסוגיא על ידי שיבחין בהוספות שנארגו ונרקמו בתוך השקלא וטריא ונבלעו בתוך לשון הגמרא הקדומה. דרך זו קשה היא, כי „הוספות אלו אינן ניכרות בסימנים חיצוניים של דרכי בטוי, שמות האומרים וסדרי זמניהם, אלא הן מתבדלות ע"י נתוח הסוגיות בירורן וצירופן בדיקנות עיונית. מתוך עמידה על הקשר ההגיוני שבין פרקי השו"ט זל"ז אפשר לפצל את ההוספות שקלטו בגוף הגמרא ולהבחין מלשונה הקדום”¹⁰.

הגר"י זצ"ל חוזר ומדגיש שגם בדרכו התלמודית הזו הוא הולך בעקבות הראשונים והאחרונים¹¹. כדרכם — ובנגוד לחוקרים בני זמננו — אין הגר"י קובע כללים שלפיהם אפשר לעמוד על ההתהוות הסוגיא — אלא הוא בודק כל סוגיא לגופה. „כל סוגיא טעונה בדיקה לעצמה, כי לכל אחת מהסוגיות הסטורית מיוחדת שק צרופי ענינים והתרקמות צורתה הלשונית”¹².

6 דברי הגר"י על הגדרת הקו"ח מצוים בספרו של תלמידו אליעזר ברקוביץ: (ברלין, 1938) „Was ist der Talmud” (ע' 21) והערה על גורה-שוה רשומה ב„שרידי-אש” ג' עמ' צ.

א6 במסגרת מאמר כזה אין אפשרות להרבות בדוגמאות לדרך פרשנותו התלמודית של הגר"י. אע"פ שהיא היסוד לאופן לימודו. מספר דוגמאות מאלפות לשיטת הגר"י בלמוד הסוגיא אסף תלמידו בן תלמידו ר' אברהם אבא ווינגורט נ"י במאמרו המודפס בהמשך דברים אלה.

ב6 „שרירי אש” ג, ע' כ"ז.

7 יש לכך דוגמאות אין ספור ולמעשה רוב תשובותיו הגדולות של הגר"י זצ"ל מעידות על תופעה זו. נרמזו כאן גם לעיוניו בענין שליחות בה פירש, אגב תאור הכללים, עליהם מבוססים דיני שליחות, סתומות בתלמוד.

8 „מחקרים בתלמוד”, ע' V. בספרו „מחקרים בתלמוד” הולך הגר"י זצ"ל בדרך זו — אך הדים לה גם ב„שרידי אש”, למשל בכרך ג', ע' ש"ה.

9 השווה למשל „מחקרים בתלמוד”, ע' 174-179.

10 „מחקרים בתלמוד”, ע' VI.

חשיבות רבה יחס הגר"י זצ"ל גם לברור הנוסח והגירסא. בשמחה הוא קובע:

„אולם בזמן האחרון נשתנתה השקפתנו: עכשיו ברי הוא לכולי עלמא — לרבות תלמידי הישיבות וחובשי בית המדרש — שעבודת המחקר התלמודי בדרכי המדע החדש איננה לבטלה ושהחיפוש אחרי גירסאות מדויקות ונוסחאות מבוררות עלול להביא פרי־ברכה ללימוד התורה והבנתה. גישה מדעית חדשה זו לגבי בעיות ישנות הולכת ומשתלטת ומתרחבת“.¹¹

בעית תוקפה של הגירסא הנכונה העסיקה את הגר"י זצ"ל לא מעט — ומאמרו האחרון בספרו האחרון שיצא בימים אלה מוקדש ל„תקוני ספרים קדמונים“.¹² מובן הדבר, שדרך לימוד זה הדוחה פלפול תלמודי וגם פלפול מדעי¹³ ומבקשת לחתור להבנת הסוגיא ע"י העיון המעמיק בה מתוך עצמה, התחבבה על תלמידיו הרבים של הגר"י זצ"ל — ומה גם שהיה פדגוג מצוין שידע להסביר אף את הסוגיות המסובכות ביותר בדרך פשוטה וברורה.

מאמרים רבים הקדיש הגר"י זצ"ל להתהוות המשנה ובעיקר גם למבנה הפנימי שלה. במאמרים אלה שהופיעו בכתבי עת רבים¹⁴ התפלמס עם דעותיהם של ווייס, הלוי, הופמן וז"ל ויבדל אלבך ואחרים. הוא ראה במחקרים אלה חשיבות רבה. לעתים קרובות הדגיש בחבוריו, שגם בנושא זה טפלו כבר הראשונים.

„לפי הדעה המקובלת ברבים התחילה החקירה המדעית של ספרותנו העתיקה בתקופת צמיחתה של תנועת ההשכלה במערב אירופה ובגליציה... וחזוין מצוי הוא, שסופרים צעירים באים „ומגלים“ דברים שכבר נאמרו ונשנו ונשלשו ע"י חכמי הדורות הקודמים... די לנו להזכיר כאן מן הספרות הישנה במחקר התלמוד את שמות הספרים: הכריתות, הליכות עולם, יבין שמועה, הליכת אליה, גופי הלכות, שארית יוסף, תחילת חכמה, יד מלאכי ועוד. לסוג זה נמנות גם הערות... שמפוזרות בספרי הגדולים שבמפרשי הש"ס... ובשאלות ותשובות של הראשונים וגדולי האחרונים.... בכל הספרות הזאת הרחבה מני ים אנו מוצאים הערות מחכימות עם רמזים מאלפים, שכולם מעידים עד כמה השכילו רבותינו הגדולים לחדור לעומק השאלות על סידור המשנה, תכניתה ובנינה, התקמותה.

11 „מחקרים במשנה ובתלמוד“ ב„המעין“, תשרי תשט"ו, ע' 15-16 (הודפס גם בספר היובל לכבוד שמואל ק. מירסקי, ניו יורק, תשי"ט, ע' 225).

12 „שרידי אש“, חלק ג', ירושלים תשכ"ו, ע' ת"א ואילך.

13 על מאמר מדעי של אחד מתלמידיו המנתח סוגיא בתלמוד כתב לי הגר"י זצ"ל באחד ממכתביו: „המאמר מצטיין בחריפות ובניסוחו המדעי, אבל כולו הוא — מדע על דרך הפלפול! כל המעיין בסוגיא רואה שאין פירושו אמת. על כגון דא אמר רב האי גאון, שאין דרכו לפרש מאמר שלא על דעת אומרו. הוא מקשה קושיות שנתלבטו בהן הראשונים והאחרונים ומתרצן בדרך הוצאת הסוגיא מפשוטה. זהו פלפול!“

14 ראה „מחקרים על פרשנות התלמודית למשנה“ ב„תלפיות“, ניו יורק, אייר תשט"ו (ע' 606-636), „הפרשנות התלמודית למשנה“ ב„שי לישעיהו“, תל-אביב, תשט"ז (ע' 86-105); „לחקר המשנה“ בס' היובל לש. ק. מירסקי, ניו יורק, תשי"ח (ע' 222-247); „מקורות המשנה ודרך סדורו“ (ע' 72-88); „שיטת רי"א הלוי במחקר המשנה“ ב„סורא“ כרך ד', (ע' 105-136) וכו'.

השתלשלותה וחתימתה — שאלות שבהן התלבטו ועוד מתלבטים חוקרינו
שבזמן החדש".¹⁵

את עבודתו המדעית עשה הגר"י זצ"ל — לאחר שזכה בתואר ד"ר "summa cum laude" — בעיקר בשתוף פעולה עם פרופ' Paul Kahle, אתו היה קשור בקשרי חברות עד לפטירת הפרופסור לפני שנה וחצי.¹⁶
לתשומת לב מיוחדת זכו בעבודתו המדעית של הגר"י זצ"ל גם התרגומים יי, ואולי אין זה מקרה שדוקא הוא — שהיה "מתורגמן" של כתבי הקודש לתלמידים כה רבים — חקר באופן מיוחד את עולם התרגומים הקדמונים.

עסקו בהלכה לא מנע מהגר"י זצ"ל ליצור גם בתחום המחשבה היהודית.
דרך מיוחדת היתה לגר"י זצ"ל בדרשותיו, אותם נשא מדי שבת בשבתו. הוא הצליח להפוך את פרשיות התורה לפרשיות חיות בלי שיצטרך להעזר לשם כך באקטואליזציות מלאכותיות, המעיין בספרו "לפרקים" יי ישמע בקוראו את הספר את דברי הגר"י זצ"ל המתקבלים על הדעת ונכנסים אל הלב. כחז"ל הצליח גם הגר"י זצ"ל להפוך את הפרשיות ההיסטוריות של התורה למבשרי רעיונות על-היסטוריים מאלפים, הגר"י זצ"ל התריס נגד הזלזול בדרשנות העברית. במבוא לספרו לפרקים הוא עימד על חשיבות הדרשה:

"אין לנו רשות לזלזל בדרשה העברית. אדרבה יבואו נא הגדולים וישחדו לה מכוחם והונם, יפתחו נא לפנינו אוצרות האגדה והדרוש, עושר רב שמור בהם ויש בו כדי לפרנס את דרכיו הרוחניים של כל אדם ואפילו של המפונק והמעודן ביותר".

משום חשיבותה נסה הגר"י זצ"ל

"לסגל את הדרשה אל ההרצאה המודרנית לפי טעמים של בני דורנו".¹⁷

ואכן הצליח בכך ועובדה היא שדרשותיו שנשא בשנים האחרונות משכו תמיד קהל רב, גם צעירים.
השכלתו הפילוסופית של הגר"י זצ"ל מחד ורצונו להסביר את נושאי דבריו כגון חגי

15. "המעין" ע' 13-14.

16. בחבורו: "Die Masoreten des Westens", Stuttgart, 1927 מודה פרופ. קאלה לד"ר וויינברג, שהיה אז מרצה בגיסן, על עזרתו הרבה (ע' 78). חבור אחר יצא בשותפות של השנים: "The Mishna Text in Fragments from the Geniza", P. Kahle and J. Weinberg, HUCA 1935, 185 — 222.

17. השווה: "Zur Geschichte der Targumim", Festschrift Jacob Rosenheim, Frankfurt a/Main 1931, p. 237-258. חלק ממאמר זה הופיע לאחר מכן בס' יובל לאברהם ווייס, ניו-יורק, תשכ"ד.

18. ורשה, תרצו. תלמידיו של הגר"י זצ"ל עומדים להוציא מהדורה מצולמת של הספר הזה בקרוב.
19. "לפרקים", ע' 1. על כוחו של הגר"י זצ"ל בדרוש יוכיחו דבריו על הקרבן (גג-נו), על התשובה (שלד-שנא) וכו'.

ישראל וסמליהן מתוך עצמם מאידך הביאו לידי כך, שהצליח להסביר את היהדות על פי יסודותיה היא אך במונחים מקובלים ובתמונות חיות²⁰.

בהרצאות ארוכות ובמאמרים מקיפים — בהם ניכר היטב כושר הבעתו הספרותי של הגר"י זצ"ל — תיאר דמותם של גדולי ישראל ושל תנועות ביהדות. בעיקר שרטט שוב ושוב את דיוקנם של ר' ישראל סלנטר ותלמידיו ושל רש"ר הירש זצ"ל ואגב כך תאר בהרחבה את תנועת המוסר במזרח ואת שיטת תורה עם דרך ארץ במערב. המעיין במאמרים אלה יחוש מיד, שהגר"י זצ"ל הודהה עם שני האישים האלה ועם דרכם הרעיונית. ואכן דבריו על שני האישים האלה נאמרו כאילו על עצמו.

„ובכן לא מלחמה נגד ההשכלה הנכרית אלא מלחמה בעד ההשכלה העברית. המקורית. השכלה זו פירושה: השתלמות מוסרית, אצילות נפשית וחיי רוממות“²¹. „בחכמתו הרבה ובכוח חינוכו הגדול הצליח ליצור טיפוס יהודי חדש שיודע להשלים בין הרצון להחזיק במורשת העבר ובנוהג החיים המסורתיים ובין הצמאון לחיים של פעולה ויצירה ושל שתוף עבודה ביצירה הרוחנית והמדעית של החברה החדשה שקמה במערב אירופה“²²...

ואכן משמעת מוסרית פנימית וענין רב בתרבות המערב היו מיסודות דמותו של הגר"י זצ"ל ואותם הצליח להעביר לרבים מתלמידיו.

אך גדולתו המיוחדת של הגר"י זצ"ל היתה בפסק־ההלכה. המעיין במאות התשובות שפרסם הרב וויינברג זצ"ל בבטאונים תורניים שונים, ושקובצו אח"כ בחלקם בשלשת הכרכים של „שרידי אש“²³ משתומם בראש וראשונה על ההיקף העצום של ידיעותיו בנושאים השונים בהם הוא דן. מוצאים אנו דיונים ב"הימום הבהמות ע"י חשמל קודם שחיתתן" וב"שחיטת עופות בחתיכת כל המפרקת" — דיונים הממלאים יותר ממאתים עמודי דפוס ושעוררו בזמנו הד עצום בעולם הפוסקים²⁴. אך לידם יש גם תשובות רבות לשאלות „ציבוריות" יותר, כגון שאלת הרצאות חולין וקונצרטנים דתיים בבתי כנסת²⁵ או השאלה „אם מותר להרצות על משפט ישראל בפני שומעים שאינם יהודים“²⁶. הגר"י זצ"ל הראה את בקיאותו הרבה בקונטרס פנוי עצמות מתים²⁷ כמו במסתו על נשים שבעליהם השתמדו²⁸,

20 רבים הם המאמרים הדנים בשאלות יסוד של תורת ישראל שהיפכו בזמנו בגרמנית בעתון (Jeschurun) ומאו בעברית ובאנגלית בירחונים שונים. מן הראוי, בהקשר זה, להזכיר גם את דבריו-רעיונותיו על „תחיה דתית" (לפרקים 'סה-שפא) וכן את ספרו של הגר"י זצ"ל: „Das Volk der Religion". Geneve, 1949.

21 „תנועת המוסר" בס', „יהדות ליטא" (תל-אביב, 1959) ע' 334.

22 „רש"ר הירש ומשנתו" ב, „דעות", ט, ע' 58.

23 „שרידי אש", מוסד הרב קוק, ירושלים. חלק א'-תשכ"א; חלק ב'-תשכ"ב; חלק ג'-תשכ"ו.

24 „שרידי אש" חלק א'. 25 „שרידי אש" ב', ע' כ"ב-כ"ח.

26 „הדרום", ניסן תש"ד ע' 3-9 (וכן ראה „שרידי אש" ב, ע' רכ"ט-רל"ג).

27 קונטרס זה הודפס לראשונה בשנת תרפ"ה ואחרי שהוצא עוד מספר פעמים, נדפס גם ב„שרידי אש" ב, ע' רפ"ד-שכ"ב. בסוף התשובה ב„שרידי אש" פורסמו הערותיהם של גדולי הרבנים לתשובה זו, וביניהם הגרמ"מ אפשטיין ובעל ה„חזון איש" זצ"ל.

28 נועם א, תל-אביב, תשי"ח, ע' א-נא (וראה גם „שרידי אש" ג, ע' נ-פא).

בתשובתו בדבר גר שהמלה סכנה לחייו אם מותר לגיירו²⁹ ובבירורו בענין קדושי טעות במומר³⁰, כמו בפסקו החשוב בענין הפלה מלאכותית³¹.

למדנותו הרבה ושליטתו בכל חומר הראשונים והאחרונים מורגשת אף ע"י המעיין שאינו ת"ח. ואף על פי כן ביושבי בחדרו של הגר"י זצ"ל, כשראיתי את המכתבים הרבים שקבל מדי שבוע, ובהם מבקשים אף גדולי ההוראה של דורנו את חוות דעתו על שאלות שונות, שאלתי את עצמי לעתים: מהי התכונה המיוחדת שיש בתשובותיו המזהירות של הגר"י זצ"ל הנותנת להן את כוחן הפנימי. ואכן נראה לי שיש קווי אופי מיוחדים בתשובותיו של הגר"י זצ"ל, המבליטות את חשיבותן בנוסף לידענותו של המשיב.

ראשית, מבוססות תשובותיו של הגר"י זצ"ל על אדנים חזקים של הוכחות חותכות. אין הוא מסתפק בהבאת כמה שו"ת של ראשונים ואחרונים העוסקים בנושא ובהכרעה ביניהם, אלא הוא מגולל את הבעיה ביריעה רחבה, תוך כדי משא ומתן בסוגיות התלמוד הנוגעות לענין. רק לאחר מכן הוא מברר את דעות הראשונים וחשובי האחרונים. מכאן שמסקנתו הסופית היא מבוררת היטב ולא אחת אמר, כשהתלוננו על תשובה בה התיר ענין מסויים: „וכי התרתי את הדבר?! הוכחתי שזה מותר!“

אך יחד עם ידיעתו את החוקים הקבועים של ההלכה, שעליהם ביסס את פסקו, ידע הגר"י זצ"ל גם על חוקיותה הפנימית של ההלכה הדורשת, שלא תנתן תשובה לשאלה בלי להתחשב במצב המיוחד בה צמחה. כך נזהר, למשל, על אף כל הערצתו לתרבות יהדות אשכנז מלהציע לבחור מן המזרח שיעבור למערב.

„לא כבני אשכנז בני פולין. בני אשכנז התרגלו כבר לאויר הקר, קיבתם הסכינה והיא נוחה לעכל לימודים שונים, אבל אלה שנתגדלו באוירה של חסידות פולין, שכולה יהדות חמה ולוהטת, צפויים לסכנה חמורה אם יעברו לאויר הקר של יהדות גרמניה. שאין בה כדי חימום לאחרים בעלי מזג שונה“³².

בדרך זו של בדיקת רקע השואל לעצתו ולפסקו נהג בתשובות רבות. לא אחת קבע הגר"י זצ"ל את פסקו במדה מסוימת גם לאור התוצאה שתהיה לתשובתו. וכך הוא כתב, למשל, בסיום תשובתו על דבר השאלה „בילד שאביו לא מל אותו ועכשו הגיע לגיל בר-מצוה ואביו רוצה לעשות חגיגת בר-מצוה כנהוג“ אם מותר לקרות את הנער למפטיר... „אם יודעים שעל ידי מניעת כבוד זה לאב ולבן יחזירו למוטב, אז ירחיקו אותם מעלי“ לתורה. ואם חלילה יגרמו בזה שיפרשו א"ע לגמרי מן הציבור, יקרבו אותם, מכיון שעפ"י דין מותר לקרות לתורה את הבן ואת האב“³³.

מתשובה זו — ומרבית אחרות — נראה, שהגר"י זצ"ל חשב בקביעת פסק ההלכה גם על התוצאה החינוכית שתהיה לדבריו. עד כמה שאפשר היה במסגרת כללי ההלכה, נתן תמיד את אותה תשובה, שבסופו של דבר תחבב את ההלכה על מקיימיה³⁴. משום כך החמיר לפי צרכי הענין אף בשעה שלדינא היה מקום להתיר — אך נהג בהיתר במקרים אחרים. כך יעץ לרב-שואל לא להנהיג אמירת מזמורים מן התפילה באנגלית, וזאת

29 ס' היובל להרב ד"ר א. יונג ניו יורק, תשכ"ב, ע' יט-לא (וראה גם „שרידי אש" ב, ע' רמ"א-רנ"א).

30 נועם ה', תל אביב, תשכ"ה ע' ט-נא. 30 „שרידי אש" ג, ע' שלז-שן.

31 „יד שאול" ע' ה'. 32 „שרידי אש" ב' ע' כ"א.

33 הדבר בולט במיוחד בתשובתו לארגון „ישורון“, „שרידי אש" ב, ע' י"ג-יז, אך ראה בענין זה גם תשובתו בענין סידור קדושין לזוג שאינם מקפידים בדיני טהרה („שרידי אש" ג, ע' פ"ב). באיזו שמחה הוא קובע, שהחלטתו ההלכתית הביאה לידי כך, שזוג חפשי יזהר בדיני גידה.

אע"פ שמצד הדין אין איסור³⁴. מאידך התריע במלים קשות נגד אלה המחמירים לא רק על עצמם אלא גם על אחרים:

„המחמיר יכול להחמיר על עצמו, אבל לא לאחרים ומכש"כ שאין לבוא בעקיפין ולתור ולחפש אחרי אוסרים נגד דעת גדולי הדור, שמלבד שהוא נגד כללי ההוראה הנהוגה, יש בזה משום מכשול והריסת דת"³⁵.

בתשובות רבות אין הגר"י זצ"ל מסתפק בקביעת ההלכה על סמך המקורות, אלא הוא מנסה לברר את הבעיה גם מבחינה עניינית ולתת לדבריו ביסוס עיוני. בתשובתו המפורסמת בה התיר לראשי תנועת הנוער „ישורון" בצרפת שנערים ונערות ישירו יחד זמירות קודש הוא כותב:

„ידוע כמה חזק שטף ההתבוללות בארץ צרפת וכמה גדול מספרם של נשואי התערובת במדינה זו. בנגוד לארצות אחרות ששם היהדות הולכת ומתגברת ומתנערת משפלותה, הנה בצרפת הטמיעה הולכת וגדלה... אם יזניחו את המעשה הבדוק והמנוסה של החינוך החרדי לפי שיטת גדולי אשכנז — סופה של יהדות צרפת גוייעה וכלי' גמורה ח"ו. עת לעשות לה'..."³⁶

עד כמה שאפשר בקש הגר"י זצ"ל לנסח את תשובותיו כך, ש„דעת תורה" תתקבל על דעתם של הבריות. עבור יודעי תורה הוא נשא ונתן בספרות התלמודית והסביר איך הגיע לפסקו. אך הוא גם נתן הסבר כללי לדבריו, כדי שיהיו מובנים מכל הצדדים.

ומכאן שהפסק והעיון, ההחלטה והדיון, ירדו כרוכים בשאלות ותשובות של הגר"י זצ"ל. בתשובותיו הוא מפרש סוגיות שלמות ומתווכח עם דעתם של אחרונים רבים. אך גם הרקע ההיסטורי של השאלה והסבר כללי לא חסרים בתשובותיו. מכאן שאין זה כלל מקרה שבספרי השו"ת של הגר"י זצ"ל נדפסים זה ליד זה תשובות ועיונים, פסקי הלכה וברורי סוגיות. אהבת לימוד התורה מורגשת בכל תשובה ותשובה.

משום כך גם אין להתפלא על כך, שבתשובותיו נשמע גם הד מסוים לדרכי המחקר התלמודי בהן הלך הגר"י זצ"ל. כמובן לעולם לא היה מבסס פסק הלכה על גירסא אחרת או על כתב יד שהתגלה לאחרונה. אך כתנא דמסייע הביא לעתים רחוקות גם ראיות מתחום המחקר התלמודי. הדבר בולט במיוחד בתשובתו המקיפה על „חליצת קיטע וחליצת שמאל", שם הוא גם מברר גירסאות וגם מביא קטע ממקור שהתגלה בגניזה בקהיר:

„...תשובה זו שנמצאה בגניזה שבמצרים, נדפסה בגנוי שכטר ח"ב להר"ן גינצבורג ז"ל ושמחתי עליה כמוצא שלל רב, שעיי"ז מתקיים פירושו של הנו"ב והגאון נו"ב ז"ל זכה לכוון דעתו לדברי גאון קדמון מגאוני בבל, שדבריהם דברי קבלה"³⁷.

אכן תשובותיו של הגר"י זצ"ל מעמיקות ומורכבות הן ולמוד הן צריכות. רק גאון כהרב יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל היה מסוגל להשיב לכל השאלות בתקיפות ובבירור מקיף כזה. משום כך הוא נשאר כתובת פניות לכל חוגי היהדות בת זמננו, אע"פ שהלך לעתים בדרך עצמאית משלו. מכתביהם של גדולי ישראל המודפסים אגב תשובותיו בשלשת חלקי „שרידי אש" מוכיחים, עד כמה שהיתה דעתו חשובה ביותר בעיניהם.

34 „שרידי אש" ב, ע' י"ז.

35 „שרידי אש" א, ע' רמ"ח.

36 „שרידי אש" ב, ע' י"ד.

37 „שרידי אש" ג, ע' קע"ט.

ועם כל זאת ידע הגר"י זצ"ל בעצמו, שיש נושאים בהם אפילו תשובה מכרעת ומוכחת להלכה לא תזיז את הנעשה למעשה.

„וכמה פעמים אמרתי... שאין לנו לחפש היתרים לשנוי אופן השחיטה היהודים החרדים לא יאבו ולא ישמעו לנו“³⁸...

וברוח דומה כתב בתשובה הנ"ל, בה אמר שמן הדין אין איסור לאמירת מזמורים מן התפילה — באנגלית:

„אולם ברור לי כשמש, שהחרדים יתנגדו לו ויוציאו עליו קול שהוא מן המתקנים, חס ושלום, שבבית הכנסת שלו מתפללים בלשון האנגלית“³⁹.
לפעמים הרגיש, אפוא, הגר"י זצ"ל שהדין עצמו לא יתקבל, במקרים כאלה לא פסק אלא ברוח המנהג או שהסתפק בברור הענין בלי לקבוע הלכה⁴⁰. כך עשה גם בשאלות עקרוניות שלפי דעתו היו טעונות עוד דיון מקיף. לא אחת כתב כמשפטים הבאים:
„ולכן כל מה שאכתוב כאן אין להם אלא ערך של הערות ודיונים בדברי רבותינו הראשונים וגדולי האחרונים“⁴⁰.

„ולכן אמרתי לפרסם תשובתי זו בקובץ נועם לא לשם קביעת הלכה אלא לשם מצע ומו"מ של הלכה בין גדולי ההוראה בדורנו“⁴¹.

מורגש בדברים כאלה שהגר"י לא רצה להכריע סופית בענינים עקרוניים אלא חכה שהתשובות תנתנה ע"י גדולי דור רבים לאחר שישאו ויתנו בנושא ויבררוהו. ע"י בירוריו הוא בקש לקדם את הויכוח בין חכמי הדור ולזרום להחלטה שתתבסס על חקירותיו ושתהיה מקובלת על דעת רבים⁴¹.

השאלות הרבות שהופנו אל הגר"י זצ"ל מעידות על בעיות דורנו ועל המעמד המיוחד בו זכה המנהג אף בעולם של גדולי הדור, התשובות שנתן מעידות על שליטתו המוחלטת בכל מכמני ההלכה, אך הן גם מצביעות על כך, שהוא ידע את גבולותיו של הפסק הניתן לדין. ודוקא הבנתו זו של מרות התשובה היא שעשתה אותו למשיב הגדול של דורנו.

אך הגר"י זצ"ל לא היה רק למדן מופלא ואיש של תורה שבכתב — הוא גם היה אוהב בריות ונהנה משיחה בעל פה.

מי שנכנס לחדרו של הגר"י זצ"ל הרגיש מיד, שלפניו אישיות שלה ענין רב בנעשה בחיי היום-יום. על השולחן היו ספרים, אך גם עתונים ומכתבים רבים. ליד השולחן ישב הגר"י זצ"ל וקבל את הנכנס ב„שלום עליכם“ לבבי, תוך חיוך מסביר פנים הביט באורח במבטו החודר מבעד למשקפיו ומיד הזמין את הבא לביתו להתקרב ולשבת. ואז התחילה השיחה שהגר"י זצ"ל היה נתון לה כולו. הוא התעניין בנעשה אצל תלמידיו ובקשם לספר לו על הכל: החל מעניניהם הפרטיים וכלה בנושאים פוליטיים עולמיים. אחרי הארועים בעולם עקב גם בהתמדה באמצעות העתונות היומית. הצדדים האנושיים שבמאבקים הפוליטיים העסיקו אותו באופן מיוחד.

38 „שרידי אש“ א, ע' ו'. 39 „שרידי אש“ ב, ע' י"ז. 40 „שרידי אש“ ג, ע' נ"ג.

41 „נועם“ ה' ע' ט"ז. גם בסוף מאמר זה הוא חוזר על כך, שדבריו נאמרו להלכה ולא למעשה „עד שיכריעו גדולי הדור ולא לאדם כמוני להורות הוראה נגד רבן של ישראל הגאון גו"ב ז"ל“ (ע' נ"א). בכלל הסס מלפסוק נגד גדולי האחרונים (וראה „שרידי אש“ ג, ע' כ"ז).

41א השווה לענין זה את דברי הגר"י זצ"ל המלווים את מאמר תלמידו הרב ד"ר אליעזר ברקוביץ ושופיעו בקרוב.

כי הגר"י זצ"ל חבב את האדם ונהג בו כבוד. זכור לי שבקיץ שעבר, כאשר הוכנס לבית חולים ליד מונטרי, בו דברו האחיות רק צרפתית, בקש ממני שיביאו לו ספר ללימוד השפה הצרפתית. הוא רצה לשנן לעצמו כמה מונחי יסוד בצרפתית, כדי שיוכל להודות לאחיות בלשונן. נמוסין המבטאים יחס של כבוד לאדם היו חשובים בעיניו מאד⁴². אך חיבה יתירה נודעה בלבו של הגר"י זצ"ל לאדם היהודי. אמנם לא היתה לגר"י זצ"ל תמונה אידיאלית על כלל ישראל. להיפך, רק בקושי התגבר על אכזבתו מהתנהגותם של יהודים, המחללים את שמו יתברך ואת שמם כנבראים בצלם. והוא כותב על כך בעצמו: „לפעמים נזרקה בי מרה שחורה. נדמה לי כי הלך הנורא של השואה האיומה לא פעל הרבה לשיפורנו המוסרי והדתי. ברוח העצבות שנמסכה עלי ראיתי בכל רק אנוכיות גסה, קשיחות לב, התנכרות וכושלים עגומים, ניצולה של הרחמנות היהודית לשם עסקי מרמה ואונאה, קפיצה הדיוטית בראש, העלמת האמת וחילופה בזיוף מחוצף, התפארות והתנפלות של שקר, רדיפה אחרי פרסומת צעקנית, אדישות וצרת רבים, כרכורים של צביעות מתחסדת⁴³. כך כותב רק אדם הסובל בעומק לבו מדרכם המוטעית בה הולכים אלה הקרובים לו. ואכן אהב הגר"י זצ"ל את האדם היהודי ובקש לראותו כסמל לטוהר וליושר⁴⁴. הגר"י זצ"ל התגאה בכל יהודי שהיה קשור לדרך אבותיו. אף באלה שרק הלכו פעם אחת בשנה לבית הכנסת, כדי לומר קדיש לזכר הוריהם, לא זלזל — אדרבה: בכבוד אב ואם זה ראה שארית ומקור תקוה לנפשו הטובה של האדם היהודי⁴⁵. יחסו העמוק לאדם היהודי נבעה מאהבתו את תורת ישראל — כפי שגראה גם מתשובתו לבן גוריון בענין „מיהו יהודי“, בה כתב בין השאר: „היהדות המסורתית היא תרבותנו הלאומית והשם 'יהודי' מהווה תואר הכבוד של נושא תרבות זו. השם היקר הזה אינו סובל משמעות אחרת. הוא נתקדש קדושה דתית שאין למעלה הימנה. ידוע לכל בכמה קרבנות של נפש, דם ורכוש עלתה לנו הגנתו ושמירתו של שם קדוש זה“. יחס זה של קירבה וחבה לכל יהודי היה מורגש בכל דבריו ומעשיו של הגר"י זצ"ל. אם היו צריכים לעזרתו לא חשך עמל כדי להגישה. עוד בברלין הפקידו רבים את כספי הצדקה שלהם בידיו, על מנת שיחלקם בין הנזכרים כידו הטובה עליו. אף בתשובותיו מורגשת דאגתו לאדם היהודי ולא אחת הוא מיעץ לשואל בעניני אישות איך לנהוג, כדי שקיום הפסק לא יפגע בכבודו של אף אחד. „וכת"ר יוכל להגיד לו שזה נחוץ בשביל כתיבת הכתובה, לפי שלא נכתבה כד"ת בשעת החופה, וד"ל. אבל אין להגיד להבעל שהקדושין של אז הם פסולים

42 הגר"י זצ"ל עסק בהרבה משיחותיו בשאלת תקון העולם בכלל והאדם בפרט. לא אחת גם הדגיש שכתבי הקודש הם ראשונים לבשורת האידיאה של ההומאניות לאנושות כולה ושאידאה זו היא גם חדורה בכל המצוות („שרידי אש" א, ע' ש"ע).

43 „יד שאול“, ע' י"ד.

44 את המושג „ממלכת כהנים וגוי קדוש“ לא הסביר כקביעת עובדה של תכונה פנימית שישנה בעם ישראל, אלא כתביעה מעם ישראל, שחייב להיות עם לדוגמא.

45 וכך גם נהג להסביר את המדרש בענין יעקב „כי מטא לחרן אמר; אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי בו? בעי למיהדר, כיון דמהרר בדעתו למיהדר קפצה ליה ארעא — מיד ויפגע במקום“ (סנהדרין צה:). — כי אכן התפילה במקום תפילת האבות, השמירה על יחס כבוד למנהגי האבות, היא לעתים קרובות הדרך לאמונה, „שער השמים“.

כדי שלא לעורר לזות שפתים על הרב וגם 'שלא יהי' הבעל והאשה בעיני עצמם כבועלי זנות"⁴⁴.

ואכן היחס של חיבה וכבוד היה הדדי. גם היהודי הפשוט הרגיש, שהגר"י זצ"ל מקרבו בכנות ומתעניין בגורלו ועל כן פתח בפניו את לבו ושפך בפניו את שיחו — והתקשר אליו ביחסי הערכה והערצה.

קירבה מיוחדת היתה קיימת בין הרב וויינברג זצ"ל ובין הדור הצעיר. הוא שבצעירותו התקבל כבר ע"י גדול בישראל כמו ה"חפץ חיים" בכבוד רב — נעשה באחרית ימיו לידידם של צעירים רבים שהחזירו לו את ענינו בהם על ידי כך ששמשוהו בנאמנות. הם גם לוו את ארונו לישראל — והם גם אמרו "קדיש" אחרי מיטתו.

הגר"י זצ"ל היה תמיד מאד אהוב על תלמידיו כי בני הדור החדש — כאז בברלין גם עתה — העריכו את דרך למודו הפשטני והברור ואת סגנונו הבהיר של הגר"י זצ"ל והם נהגו לפי תשובותיו המובנות להם, בהן השיב לכל השאלות שהפנו אליו. אך מעבר לזה הרגישו, שהגר"י זצ"ל מבין את בעיותיהם וספקותיהם — ואיננו מנסה לדחותם בקש⁴⁵. לפעמים אף העיר הגר"י זצ"ל, שספק המכרסם בלבד של אדם ביחס לדרכי ה' עדות הוא לכך, שאכן האמונה קרובה ללב. לעתים נהג לספר על אותו אדם שהיה צריך לומר קדיש לאחר אזכרה לזכר הרוגי מלחמת העולם השנייה ושקם וזעק באימה: "לא יתגדל, ולא יתקדש". הגר"י זצ"ל הבין היטב תגובה זו והסביר שהיא מעידה על כך, שעבור אדם זה היתה נוכחותו של ה' מעשית ושהוא חי בתודעה מתמדת של "שוית ה' לנגדי תמיד".

הגר"י זצ"ל גם הבין לנפש תלמידיו הצעירים ולרצונם לחדור בעצמם לעולם האמונה: "הם רוצים לקבל את התורה הזאת לא רק כדבר שבא להם בירושה מאבותיהם, אלא מתוך הויה פנימית עמוקה ומתוך בחירה עצמאית משתוקקים הם להגיע לקבלת התורה ולרכישת האמונה ע"י זכותם הם ובחסדי ה' עליהם הם"⁴⁶.

44 שרידי אש ג', ע' מ"א.

45 הגר"י זצ"ל הבין, שיש לברר את הבעיות המעסיקות את הנוער ואסור להתעלם מהם, וכך הוא כותב, למשל, במאמרו על "אחד העם בתור הוגה-דעות ומורה-דרך" (ישורון 1920 ע' ק"ח): "אין היהדות המסורתית יכולה לעבור בשתיקה על איש הוגה-דעות מטפוסו של אחד העם. זה האחרון איננו הוגה-דעות בלבד, אלא גם סופר בעל טעם, מדריך פוליטי ומחנך לאומי. ולא עוד, אלא שחלק מצעירי ישראל מביט עליו כעל מורה-דרך".

גם תשובות שונות הדנות בבעיותיו של הדור הצעיר מראות בעליל, עד כמה שהגר"י זצ"ל הבין לנפשם, כך בתשובתו בענין שירה משותפת של שירי קודש על ידי בנים ובנות (,שרידי אש" ב, יג—יז) בדבר חגיגת בת מצוה (,שרידי אש" ג, ע' רפח—רצח) ובענין ענישת הבן ע"י הדרה (,שרידי אש" ג, ע' ש—שא). מורגשת בכל התשובות האלו — ורבות אחרות — וגם במאמרים העיוניים, שהגר"י זצ"ל הבין, שיש לחנך את הדור, "על פי דרכו", שאין לחנכם ע"י עונשים וחרמות אלא ע"י הסברה וקביעת דרך חיובית.

בכלל אנו חשים בכל כתבי הגר"י זצ"ל שהוא הבין והעריך את מהות הנוער: "אפיני הוא בשביל הנוערים אומץ לב שבהכרה, דעות מהפכניות, התמכרות לחדש, מסירות נפש" (,לפרקים" ע' ק"מ).

על רקע זה יש גם להבין את הערכתו הנלהבת למרד גיטו וורשה (,יד שאול" ע' י).

46 "משנתו של רש"ר הירש זצ"ל" ב, "דעות" ט', ע' 46.

הגר"י זצ"ל הבין את מחשבות בני הדור החדש — והם הבינו את לשונו. אף בשיחת חולין היו דבריו מלאי חכמה והומור שדברו על לב שומעיו.⁴⁷ ואכן באו צעירים מכל העולם אל הגר"י זצ"ל והתיעצו עמו. זוכר אני שבסתו האחרון בא בחור צעיר מהולנד ובקש משך כמה ימים שינתן לו לראות את הגר"י זצ"ל — עד שהלה לבסוף הרגיש מספיק חזק כדי לקבלו, ואכן שאלות רבות היו בפיו, מעניני איסור והיתר ועד לשאלות עקרוניות, כשהאחרונה מהן היתה: האם עליו להשאיר בעיר מולדתו, בה הוא פועל בחיי הקהילה ועוזר בפעולות הנוער — או האם לא רצוי יותר שיעלה ארצה. עם שאלה זו, בה היה תלוי גורלו האישי, בא אל הגר"י זצ"ל, כדי שיורה אותו את הדרך ללכת בה. אכן היה הגר"י זצ"ל מורם ויועצם של בני הדור הצעיר, על אף ההבדל בגיל הרגישו בני הנוער שדוקא ממנו ישמעו תורת חיים. וכך לא הביא הגר"י זצ"ל רק למדנות המזרח להיכלות המערב אלא גם הגיש את היין הישן לפיותיהם הצמאים של בני הדור החדש.

גדולים בישראל כמו הרב משה מרדכי אפשטיין הרב אלי' ברוך קמאי והרב נתן צבי פינקל, „הסבא מסלובודקה“, זצ"ל, היו מוריו־רבותיו של הרב וויינברג זצ"ל, ועליהם הרבה לספר ביראת כבוד. כן הכיר את ה„חפץ חיים“ ועמד בקשרים הדוקים עם הרב חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל. רבים מגאוני הדור נמנו עם ידידיו הקרובים של הגר"י זצ"ל, מהרב אלחנן וסרמן והרב נפתלי טרופ ועד להרב אליעזר יהודה פינקל והרב ירוחם וורהפטיג זצ"ל. לאט לאט הלכו ידידי נפשו לבית עולמם והוא הרגיש יתמות. והיום לאחר שהוא עצמו הלך לעולמו, אין אפילו מי שיספידו כראוי לו.

תלמידים למאות פוזרים על פני תבל — והם עוסקים ברובם בחינוך הדתי על כל שלביו. גם בישראל רוב ראשי החינוך הדתי תלמידיו הם. רובם נשארו נאמנים לו גם לאחר שעזבו את כתלי בית מדרשם. הם הבינו שהגר"י זצ"ל הוא מיוחד במינו בדורו. אכן היה הוא היחידי שעסק במחקר המודרני של המשנה והתלמוד ובכל זאת המשיך ללמוד וללמד לפי השיטה הליטאית — ובמדה רבה אף מזג את שתי הגישות. הוא היה מן הגדולים המעטים שחדש בלימוד הסוגיא והיה יחד עם זאת פוסק חשוב ביותר. ונוסף על כל עוסקו בלימוד ובפסיקה גיבש בדרכו המיוחדת את דעותיהם ואת השקפתם של מאות משומעי תורתו וקוראי דבריו.

אך היו להגר"י זצ"ל בין תלמידיו גם אזהבים. תלמידים-אוהבים שהיו קשורים אליו בכל נימי נפשם והיו לו — שנפטר עירי — כבני משפחה מבחינת „התלמידים קרויים בנים“ (ספרי ואתחנן ל"ד). עם תלמידים-אוהבים אלה עמד בקשר מתמיד, אותם לווה בדרכם בחיים. התעצב על סבלותיהם ושמח בשמחתם. אשרי שגם אני זכיתי להמנות בין אלה.

„ויצא יעקב“ — יצא מאתנו הגאון הרב יעקב יחיאל וויינברג זצ"ל, פנה זיונו והדרנו — כי בא השמש. אכן פנה אור-חיי של הגר"י זצ"ל וחסרים אנו מאור גדול. תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

47 תלמידיו בודאי לא ישכחו את שיחותיו המענינות, בהן תאר בדרכו המיוחדת מפגשיו עם גדולי ישראל: ראשי ישיבות, אדמו"רים, פוסקי הדור וכו'. כן הרבה לספר על שיחותיו עם הוגים, סופרים ומדענים חשובים (כמו פרופ. הרמן כהן, איינשטיין וכו') ועל בקוריהם של סתם אנשים ונשים, שבאו אליו בבקשות מיוחדות וב„שאלות“ מוזרות.

בכל שיחותיו של הגר"י זצ"ל באה לידי בטוי מצד אחד התבוננותו בכל פרט ופרט — מתוך בקורתיות רבה מתובלת בחיבה — ומצד שני הסתכלותו המקורית בנידון כהווייה שלמה.

מדרך למודו של הרב יחיאל יעקב וויינברג

"והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה". הרב יחיאל יעקב וויינברג היה מעורה היטב במציאות חיינו והגיע למדרגה גבוהה ביותר של ידיעת התורה. יתכן ובזכות גישתו המציאותית לכל בעיה ובעיה, זכה הרב וויינברג להגיע לשלב העליון של הסולם.

אנחנו נעמוד בדברים הבאים על נקודה זעירה בעולמו של הרב וויינברג; אך נקודה זו חשובה במיוחד, הואיל והיא מאפיינת היטב את אישיותו הכבירה, שבאה לבטוי בדרך למודו של בעל ה"שרידי אש".

חידושי ההלכה של הרב וויינברג מצטיינים בגישה מיוחדת במינה: הוא ניגש לביאור הסוגיא בגמרא בדרך מקורית בהחלט. לכן אין פלא, שסוגיות מסוימות, בהן התלבטו ראשונים ואחרונים, נראות, אחרי טביעת עינו של הרב וויינברג, באור חדש, המבהיר את העניין מכל צדדיו. בעקבות דבריו מסתלקות התמיהות מעצמן.

בשהרב וויינברג נתקל בסוגיא מסובכת, הנו חושף תחילה את העניין מכל המונחים שנוצרו סביבו בספרות התלמודית ומתכוון בנדרון כפי שהוא מופיע במציאות; רק אח"כ הנו מעמיר את סוגית הגמרא על בסיס המציאות. בדרך זו מקבלים אנחנו לעתים תמונה חדשה של הסוגיא התלמודית.

מכאן מובנת התנגדותו העקרונית של הרב וויינברג לאותן החקירות התלושות מן המציאות, המנסות ליצור שתי מציאויות.

ברב וויינברג אנחנו רואים המחשה של דמות מאוד נדירה: הוא זכה להיות גם פוסק מקובל וגם מחדש ומבארי-הלכה גדול. יתכן וזיקתו למציאות היא שאיפשרה לו לשלב את שני התחומים האלה: תחום הבאור ותחום הפסיקה, הואיל וכל השאלות והתשובות עוסקות לפי מהותן גם הן במציאות הנתונה.

זיקתו זאת חזקה בו גם את הרצון להגיע תמיד על ידי עיון מדויק בלשון הסוגיא לכוננה האמיתית של "תורת חז"ל והראשונים". הרב וויינברג השתדל לא לפרש את הדברים שלפניו לפי נטיותיו אלא לפי משמעותם המקורית, והוא חתר לדעת למה התכוונו הם, חז"ל והראשונים, בדבריהם.

ועוד דבר שנראה בעיני רבים כמופת: שהרב וויינברג נשאר נאמן לשיטת הלמוד הליטאית וככל זאת היה מאומן על הגישה המדעית לתלמוד — אף הוא אינו אלא פרי הסתכלותו "המציאותית". הרב וויינברג סבר, שאין סתירה בין שתי השיטות — ואדרבה כדי להבין ולחדור לעומק הסוגיא יש צורך בשתי הדרכים. יתכן וכלמרחן ששילב את שתי השיטות בצורה הרמונית — "מחקרים בתלמוד" ו"שרידי אש" — ישמש דוגמא לדורות.

הסתכלות זו בסוגיא נתנה להרב וויינברג גם את האפשרות להמחיש את דבריו באופן "מציאותי", וכך למסור גם תוכנה של סוגיא מסובכת ביותר בצורה ברורה ומובנת. כושרו בהסברה עורר התפעלות רבה אצל תלמידיו ששמעו תורתו. גם בכתביו אפשר להרגיש בניסוח בהיר ובסגנון המושך.

שילובם של שני העקרונות בהם דגל הרב וויינברג: א) לבסס הסוגיא התלמודית על

המציאות. ב) לברר מתוך הלשון את כוונתם האמיתית של חז"ל והראשונים והבעתם בצורה כה ברורה ותמציתית — זכורו להמנות בין טובי מפרשי ההלכה.

ברצוני להביא להלן מספר דוגמאות בולטות שבכוחן לתאר את דרך למודו של הרב ווינברג: (א) בקידושין דף ז': בסוגית "מקדש בשירא" מובא הדין באדם שקידש אשה בבגדים ואמר לה שהם שווים חמישים זוז ואומר שם רב יוסף שא"פ שהתברר בסוף שהם באמת שווים חמישים, אין האשה מקודשת; הסבה היא שמכיון שסתם אשה לא מסוגלת להעריך דברים היא לא סומכת את דעתה על שווים הכספי של הבגדים. ורש"י מפרש שמדובר במקרה שאמר המקדש לאשה: "התקדשי בחמישים זוז והרי לך אלו בדמיהם". כל המפרשים מתקשים למה הוצרך רש"י להגיד שמדובר במקרה שאמר לה קודם "התקדשי בחמישים זוז" ואחר כך המיר את הכסף בבגדים, במקום להעמיד בפשטות שהוא אמר לה מלכתחילה שהנו מקדש אותה בבגדים ששוים חמישים זוז?

בהסברו את הסוגיא מבאר הרב ווינברג לראשונה את המושגים "כסף" ו"שוה כסף" בהם דנו מפרשים רבים בלי שיגדירו את מהותם די הצורך. בעקבות הגדרתו הלכותה מן המציאות של המושגים, מסתלקת התמיהה על רש"י — ועוד קשיים רבים בסוגיא — מאליהם. וז"ל¹: "שוה כסף עדיף מכסף מבחינה אחת ד"מקרבא הנאטייהו" (האשה יכולה ליהנות מהחפץ כבר כשמקבלת אותו ואילו בכסף היא צריכה לקנות בו משהו כדי להפיק ממנו תועלת), אלא שבתור פרעון עובר לסוחר כסף עדיף משני טעמים: (א) בכסף יש סמיכות דעת שיוצאים ערכו, ובשווה כסף צריך אימוד ולא הכל בקיאים באימוד. (ב) כסף הוא קייץ (יש לו שווי קבוע) למעלה ולמטה.

"בדרשת הפתיחה שלי ביארתי דהטעם דסמיכות דעת הוא לברר טבעו ומהותו של כסף, שכן חשיבותו של כסף היוצא היא במה שיכולים לסמוך עליו בלי חשש ופקפוק. ואולם זהו דווקא במקום שנותן את החפץ תחת הכסף וכמו שפירש רש"י "דאמר התקדשי לי בחמישים זוז והרי לך אלו בדמיהן", דאז בעינן שיהיה בו כל סימני הכסף, אבל אם נותן לה החפץ לצורכה ולתשמישה "דמיקרבא הנאטייהו" אין צורך בשומא דאין צורך שיהיה בו סימני הכסף, דבזה כל אחד מודה שזה עדיף יותר מכסף שכסף כוחו שניתן להוצאה לכל דבר שרוצים לקנות, ושווה כסף הוא הצורך עצמו, המטרה של הכסף". (כל הערות בסוגריים והדגשות שלי — א.א.ו.).

ב) הסוגיא בענין ברירה היא אחת הסוגיות הקשות בש"ס, ולא קל להבינה מבחינה הגיונית. המושג "ברירה" מתייחס לדבר שאינו מבורר עכשיו ומתברר אח"כ, והשאלה היא: האם אנו אומרים הוברר הדבר למפרע? למשל אדם שוקל עכשיו בדעתו אם להחליט כך או אחרת, ותלה הדבר במה שיחליט לאחר זמן, שכפי שיחליט אז, כך הוא רוצה שיהיה עכשיו. והנה דוגמה ממשנה בדמאי: הלוקח יין מבין הכותים, והם אינם מפרישים תרומות ומעשרות, והוא אין לו כלים להפריש בהם עכשיו אומר רבי מאיר שהוא יכול לומר "שני לוגים שאני עתיד להפריש מחר מן המאה הרי הן תרומה מעכשיו", שסובר ר"מ "יש ברירה" וכשמוציא יין לשתייתו אנו אומרים שזהו הנברר לחולין, ומה שיוציא אחר כך מן הנוד הוא הנברר לתרומה. רבי יוסי סובר שאסור לעשות כן ש"אין ברירה", ולכן אין לנו לומר שעכשיו הוא שותה חולין, ומה שמפריש אח"כ הוא התרומה, שאין סומכים על מה שיתברר אח"כ וחוששים שמא שותה עכשיו תרומה או טבל. והנה שואל הרב ווינברג בדרשה²: איך בכלל קיים מושג כביררה? איך יתכן להגיד שאותם

1 "שרידי אש", חלק ג', עמ' מ"א ועמ' כ"ב, להבנה מלאה של הענין יש לעיין כאן וביתר הדוגמאות במקור כולו.

2 רשמתי את דברי מו"ר בשעת שעור.

שני לוגים שהנו מפריש היום, להם הוא התכוון בשעת אמירתו אתמול? למה"ד: אם ירד גשם אתמול לא קיים שום כוח שביכולתו לשנות את העבר ולהגיד: לא ירד גשם אלא שלג, וא"כ איך יכול, איפא, ר"מ לקבוע "הוברר הדבר למפרע"?

הרב וויינברג נתן הגדרה חדשה של המושג "ברירה", אותו הסביר במשל. למה"ד: אם אדם כותב לחברו, "הנני מוכר לך מאה דונם קרקע" או הדין הוא שהקנין אינו קנין, היות ובקנינים יש כורח להקנות דבר מוחשי ומוגדר ומאה דונם קרקע הנם דבר מופשט. אך מה יהיה הדין באחד שכותב לחברו "הנני מוכר לך מאה דונם קרקע שאני אייחד לך מחר"? ההגיון אומר שהקנין יהיה קנין, כי ברגע שכתב "אני אייעד לך את הקרקע מחר" אין כבר הדבר הנקנה ענין מופשט, יש בו כבר ממשות. אין צורך שבשעת הקנין כבר יהיה מודע איזה קרקע הוא מקנה, אלא אנו מסתפקים אם יש בדבר הנקנה יעוד. ואם באמת ייחד לו למחרת את הקרקע מתברר למפרע שהיה אתמול בדבר הנקנה יעוד. הרב וויינברג קרא לקנין מסוג זה "יעוד בלתי מודע"³.

כעת קיימת הקבלה להפרשת תרומה. אדם אינו יכול להגיד "שני לוגים יהיו תרומה" כי זאת היא הפרשה מופשטת ואנו צריכים שהאמירה תתייחס לדבר מוגדר. אולם אם אומר "שני לוגין שאני עתיד להפריש הרין הן תרומה" ובאמת הפריש אותם אח"כ, הרי מקבלת אמירת ההפרשה ממשות אע"פ שבשעת הקריאה עדיין לא מודע מקום התרומה. ומעתה, כשרבי מאיר אומר "יש ברירה" אין כוונתו שמתברר בשעת מעשה ההפרשה, שלאותם שני לוגים הוא התכוון אתמול, אלא כוונתו היא, שמתברר למפרע שהיה בקריאת ההפרשה יעוד.

ג) הדין הוא שאם נולד ספק בשחיטת בהמה, אם היתה השחיטה כשרה או לא, נאסרת הבהמה לאכילה. "בהמה בחיה בחזקת איסור עומדת עד שידוע לך במה נשחטה". (חולין ט.) מסביב לדין זה נוצר המושג "מחזיקין מאיסור לאיסור". הכוונה: לפני השחיטה היתה הבהמה אסורה בחזקת אבר מן החי ומכיון שנולד ספק בכשרות השחיטה ממשיכים, כמו בכל חזקה, את האיסור הקודם, אלא היות ואי אפשר לתלות על הבהמה — שמתה — איסור אבר מן החי תולין עליה איסור אחר ובמקרה הזה, איסור נבלה.

המושג הזה של "מחזיקין מאיסור לאיסור" עורר אצל ראשונים ואחרונים הרבה קושיות ממקרים מקבילים בהם נולד ספק ולא מצאנו שהעבירו בהם מאיסור אחד לשני, וספרות שלמה נוצרה מסביב לענין הזה.

הרב וויינברג מתבונן מחדש בעצם המושג "מחזיקין מאיסור לאיסור" ומגיע למסקנה שמושג כזה כלל לא קיים⁴. וכן הוא מוכיח מדברי הראשונים, שהם בעצמם דחו את הסברה לומר שיש אצל הבהמה העברת חזקה מהאיסור הקודם לאיסור החדש. להלן קטע מדברי הרב וויינברג בענין זה שיוכל לשמש דוגמא נפלאה לסגנונו הבהיר והקולע:

"אין במה שאמרו בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת משום החזקה מאיסור אחד לאיסור השני, אלא מהות החזקה בבהמה היא שאנו אומרים שיש לנו להמשיך את המצב כמו שהיה קודם שנולד הספק. וזהו כמו כל החזקות שבמקום ספק אנו אומרים: העמד דבר על חזקתו. כלומר אנו מסלקים את הספק ומניחים את הדבר שנולד בו הספק באותו מצב שנמצא בו קודם שנולד בו ספק זה. כך הוא גדר התורה וכך הוא משמעותו של מושג החזקה... והרי בהמה היתה קודם לידת הספק בחזקת איסור, ורק מעשה מיוחד של שחיטה כשרה יכולה להתיר את האיסור, ולכן כל זמן שאין אנו יודעין אם נעשה מעשה זה, אנו מעמידים את הבהמה בחזקתה הראשונה. כלומר, אנו מניחים אותה במצבה הקודם וממילא היא אסורה כמו כל בהמה שלא נעשה בה מעשה מכשיר, שהיא אסורה בין בחייה ובין במותה בחייה היא אסורה משום אבר מן החי ובמותה משום נבילה. והמקור מאיסור אבר מן החי לאיסור נבילה הוא דבר טבעי ורגיל מבלי שיצטרך לעשות מעשה שהוא".

3 "unbestimmte Bestimmtheit". 4 "שרידי אש", חלק ב, ע' קע"ו.

יכולנו להוסיף דוגמאות כהנה וכהנה. לפעמים מצליח הרב וויינברג במשפט קצר להאיר ענין שלם. מי לא יתפעל, למשל, מהגדרתו היורידית של שטר ?

"כבר אמרתי לפני עשרות בשנים, שמה שאין הלוה יכול לטעון פרעתי בשטר מקום מטעם טענת המלוה שטרך בידי מאי בעי, אין פירוש הדברים שיש ראייה שלא פרע דא"כ למה השאיר השטר בידי המלוה, דזה אינו ראייה גמורה... אלא שהפרוש הוא שזו אלימותו של השטר שאין הלוה יכול להקלישו בטענת פרוע, וכיון שמסר לו את השטר הרי מסר לו כוח זה, שבשטר זה יוכל לגבות בלי שום ערעור מצד הלוה. והנה כל אלימותו של שטר הוא רק כשהשטר הוא ביד המלוה, שע"מ כן נמסר לו שתהיה לו אלימות זו לגבות בשטר זה, אבל אם אין השטר ביד המלוה ורק נמצא ביד אחר, אין לו אלימות של שטר והוא נייר בעלמא והנייר שאין בו אלימות חוששין בו כל החששות שבעולם".⁵

או מי לא יראה את גישתו המרעננת בקשר לקנין אשה ?

"קנין כסף הוא משום פרעון והפרוטה שנותן הלוקח למוכר היא תחלת פרעון בעד החפץ הנקנה ואולם בקנין אשה לא שייך פרעון ובע"כ קנין הכסף הוא רק סמל של קנין ומטעם זה אין אשה נקנית בחליפין, שאין האשה חפץ שמתחלף בדבר אחר. האישות הוא ענין של איסור וקדושה והכסף הוא סמל של קנין לאישות, אבל חליפין דומה למו"מ, חילוף דבר בדבר, וזהו גנאי לאשה, ומה שאמרה הגמ': "אשה בפחות משה פרוטה לא מקניא גפשה", פחות משה פרוטה הוא סימן מובהק לחליפין, שמחליף דבר בדבר וכל אדם מחליף מה שיש לו ברגע זה לדבר אחר שרוצה בו, וזה שייך במסחר אבל אשה אינה חפץ של מסחר. ומטעם זה מחלק הרמב"ם במלוה בין קדושין למו"מ. מלוה יפה לפרעון אבל אינו יפה לקנין קדושין שבזה צריך להיות סמל של כסף בעיניו".⁶ עכ"ל.

כאמור אין בדוגמאות אלו כדי לתת מושג מלא לדרך למודו של בעל "שרידי אש", ספריו מעידים עד כמה ששיטתו היא רב גונית ומקיפה. כוח יצירתו של הרב וויינברג — שבא לבטוי בתחומים כה רבים — משתקף היטב בתחום למוד ההלכה. ואכן דבריו של הרב וויינברג צריכים למוד רב ובוודאי ישאו ויתנו בהם לדורות.

זכות גדולה ניתנה לי להיות בצל קורתו של רב וויינברג בשנותיו האחרונות, לגדול בקירבתו, ולשתות כטפה מן הים ממקורו הנובע. עבורי — ועבור כל תלמידיו הקשורים בנפשו — יישאר הרב וויינברג דמות חיה לעד.

נוכל לומר עליו אותם הדברים שהביא הוא עצמו במסגרת דברי הפתיחה ל"זמן החדש" בישיבת מונטרה, בה עמדו ללמוד מסכת בבא בתרא: בדרך כט, כאמצע העמוד נפסק פירוש רש"י, ובמקומו בא עד סוף ב"ב פירוש נכדו, הרשב"ם. לאחר סיום דברי רש"י מובא משפט בשתי גירסאות: (א) עד כאן פירוש רש"י וצ"ל; (ב) כאן מת רש"י.

ואמר הרב וויינברג בתקיפות, שרק הגירסה הראשונה נכונה:

"רש"י לא מת! הוא עדיין חי לפנינו!". כי אנחנו עוסקים בכאוריו ובפירושו ומתווכחים אתו על דבריו בכל עת ובכל שעה.

5 "שרידי אש", חלק ג, ע' שפ"ח.

6 "שרידי אש", חלק ג, ע' ר"ב.

איש אשכולות

משמת רבי יחיאל יעקב ז"ל בטלו האשכולות. הלך לעולמו איש שהכל בו, איש שלכל בו. גאון ופוסק, חכם ופקח. שריו היה באהלה של תורה ונהירין היו לו שבילי המחשבה והתגות הכלל-אנושית. חובב ספרות ובעל לשון וסגנון. ומעל לכל בעל לב טוב היה. ידו היתה פתוחה לכל, אזנו היתה קשובה לצרות הכלל ולדאגות הפרט. מעולם לא אחר להושיט עזרה וסיוע ותמיד בדרך של כבוד ובטוב-טעם.

דלת נעולה או שעות קבלה מושגים בלתי מובנים היו לו. אדם — באשר הוא אדם — זכה לתשומת לבו המלאה ולא אמר רב וגדול אני בישראל, שעתי דחוקה ועסקי מרובים. שילוב של לינה בעומקה של הלכה עם לב פתוח, בית פתוח לרווחה, וגשיאה בעול עם כל אחד ואחד היה בו, כדמותם של גדולי ישראל החקוקה בלב העם. כל זאת היתה בו ועוד אחרת, כשרונותיו ומדותיו סייעו בידו להטות אוזן לדופק החיים של הדור, מתעניין היה בכל אסכולה וזרם, נתן לב להבין מה מציק להם לבריות, מה גורם להם שייתפסו לשיטה זו או אחרת. אמן השיחה היה ותמיד הצליח ליצור מגע עם שומעיו. הצלחתו למצוא מסילות ללב הבריות נבעה מכך, שלא רק בשכלו בא אליהם אלא גם במידת טובו. כל דבר אנושי לא לא היה זר לו, על כן הקרינה דמותו בכוונים רבים, ובעלי דעות שונות ורחוקות זו מזו מצאו בו את איש עצתם.

הוא עצמו לא איש הרמוניה היה? משום כך מצאו בו, לא אחת, «סתירות» ותמיהות. שריו היה בעולמות הרבה וזו גדולתו! מה שאין כן בבעלי הרמוניה, הללו עולמם שלם ומעגלם סגור, לכן קיים לעתים חיץ בינם ובין העולם הסובב אותם, ובהקשבתם לזולת אין משום מגע אלא משום אדיבות. נפשות שבורות בעולם סוער וכואב מה להם ולבעלי הרמוניה? רבי יחיאל יעקב ז"ל מרובה בגוונים היה, אבל בשום פנים לא איש קרעים, ואם נדמה היה למישהו שנפשו קרועה ושסועה היתה בין העולמות הרי שלא ירד לעומקם של דברים. לא קרעים היתה נפשו אלא מאבק בין עולם האצילות ועולם העשיה. בעולם האצילות שרשים לכל ואין לך דבר שאינו יונק מלשד האצילות, ואילו בעולם העשיה הכל מפוצל ומפורד, דבר דבר וצורתו, כל שיטה וגונה האחד. בעולם העשיה דמות אחת ומוחלטת לכל דבר, ושוב אין הכל מסוגלים להעלות את הדברים לשרשם למקום שהכל מחובר עם הכל, מי שזוכה להסיר את הקליפות ולהציץ מעבר לנראה במבט שטחי חש ומבין שהכל בא ממקום אחד. תחושה זו היא תכונתם של גדולים בתורה, שתורתם היא בבחינת «רצוא ושוב», מלמעלה למטה וממטה מעלה. העוסק בתורה ידיו מלוכלכות בדם שפיר ושליא וראשו בעולמות עליונים, מי שזוכה לאור תורה זוכה לחבוק עולמות ולעשות שלום ביניהם. אין לך מעורה בחיים כעוסק בתורה ואין לך מפליג למרחקים כמותו. כזאת היתה דמותו של רבי יחיאל יעקב ז"ל שהלך מעמנו ולא השאיר כמותו. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

עם כל בית ישראל

אבלים אנחנו על

המאון הרב ד"ר יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל

מורה ההלכה ומורה הדרך לבני דורנו

מערכת "דעות"